

irányulása egy virtuális hazafogalom felé mutat. Ilyenformán szubjektívizálható és etikai tartalommal tölthető meg, nagyjából az otthoki „*másik Magyarország*” szellemi igényének megfelelően, vagy éppen a – Szócs Géza által is átvett – Balla Zsófia-verssora szellemében: „*Ahogyan élek, az a hazám.*” Krausz hazafogalmának mélyén leginkább egy nosztalgia iránti vonzódás mutatható ki: a haza virtualitása itt csupán egy régebbi, múltbéli állapotnak, egy földrajzi-történelmi egységnek a földidézését jelenti, a közelmúlt politikai gyakorlatának következetesen antikommunista elutasításával. Mindez viszont legfőképpen aktuálpolitikai állásfoglalásként méltányolható, de igen kevésbé nemesíthető esztétikumává: a vonzódás és a választás nem a költői egzisztencia létének tétjeként jelenik meg. Paradox módon Krausz mégis hajszálpontosan minősítette kötetét: az itt képviselt ideologikum a hazafias-politikai költészet hagyományának egyik – sajnos, nem éppen a legértékesebb – ága.

Krausz Tivadar kötetének sikertelensége azonban nem csupán ebből fakad. Verseiből hiányzik a lírai én és a politikum közötti távolság, de az én és a világ viszonya is szinte romantikus módon van jelen. Ez magában foglalja a megszólalás problémátlanságának tételezését. Ebből a líraszemléleti alapállásból a néhol kifejezetten szellemes szójátékok sem vezetnek ki: bár ezek nyomokban hordozzák az ironiát, a költői deklamáció egészétől idegen marad az ironizálás mint a távolságtartás eszköze. Hasonlóképpen jelen van ugyan a szerepjáték (AZ ISMERETLEN KATONA), de túlságosan esetleges a felbukkanása, nem tudja átstrukturálni az egész kötetet. Némi anakronizmust érezni a versek olvasása közben, s ez a korszerűtlenség azért zavaró, mert nem értékörző, megtartó jellegű, hanem avantgárdnak van szánva. A költői dikció néhol kifejezetten nyegleségbe csúszó, modernista hangszerelése (szabad versestől, trágárságostul) egy alapvetően múlt századi beállítódást szolgál. Legalábbis ami az ideologikum kezelését és a költői beszédhelyzetet illeti.

Mindenesetre a HAZAKUTATÁS kapcsán újra el lehetne tünődni azon, vajon nem a magyar irodalom történetének alapszerkezetéhez tartozik-e, hogy nálunk a fiókból előkerülő művek csak igen ritkán tudnak mara-

dandó érvénnyel megőrizni fontos szellemi hagyományokat. Valahogy más itt a kultúra szerveződése, mint – mondjuk – az orosz irodalomban, ahol éppen egy teljes reménytelenségben fogant, asztalfióknak szánt mű, A MESTER ÉS MARGARITA teljesítette be a gogoli hagyományt... Egyre apadó bizakodással várom, maradt-e egyáltalán valami emlékezetes azokban a bizonyos fiókokban.

Szilágyi Márton

LOBOGÓNK BURKE?

Edmund Burke: Töprengések a francia forradalomról

Fordította és a bevezetőt írta Kontler László
Atlantisz, 1990. 404 oldal, 218 Ft

Burke TÖPRENGÉSEK A FRANCIA FORRADALOMRÓL című alpművének kiadásával nem sokat késett a magyar könyvkiadás – a franciához képest. A francia forradalom nemzeti mitológiájával szemben oly igen ellenséges politikai pamflet csak a Bastille lerombolása 200. évfordulójának ünnepségeire jelent meg – nem egyedüli ünneprontóként a neokonzervatív oldalon a „Megérte-e?” eretnek kérdését felvető forradalomellenes elméletek sorában; nálunk meg pontosan kétszáz esztendővel a REFLECTIONS első kiadása után, midőn a szegény liberalizmust az egyik oldalon a „nemzeti”, a másikon meg a „konzervatív” jelzővel illik díszíteni vagy fosztani. Újraolvasva a jól sikerült magyar fordítást, újra felfedezhetjük, hogy Burke-nek mennyire igaza van az 1790-ben még rossz álomként sem létező, de a fejekben-tettekben már formálódó jakobinus szellemiséggel szemben, és mennyire nincs igaza azon népek szabadságtörekvése esetében, mely népeknek nem adatott meg a Magna Chartától a Petition of Rightson keresztül a Bill of Rightsig történő szerves-folytonos jogfejlődés, mely népek kénytelenek *knjyialkoztalni* emberi jogaikat, melyeket történelmi tradícióik nem alapoztak meg organikusan, azaz Burke szerint egyedül legitím módon. Hogy ne essem ma-

gam is a politikai szimpátiák mentén kialakuló glorifikálások, illetve kárhozzátások eszmétörténeti főbűnébe, a leghíresebb Burke-idézetek kommentálásával szeretném bemutatni a protototalitárius demokrácia éles elméjű bírálóját és a tradicionalista történetiség kritikátlan apológétáját.

„I. Károly III. parlamentjének híres törvényében, a Jogok Kérvényében, a parlament így szólt a királyhoz: »alattvalóid örökölték ezt a szabadságot«, szabadságainkat tehát nem elvont eszmék, az »emberi jogok« alapján, hanem az angolok jogaiként, őseinktől származó privilégiumként követték.” (116. o.)

A francia forradalmárok nem találtak országukban ilyen szervelesen fejlődött örökletes jogokat – meglehet, nem is igen keresték ezeket –, ezért „az választották, hogy úgy tesznek, mintha minden újonnan kellene kezdeniök” (120. o.). Történelmi tabula rasát teremtve hirdették ki az ember jogait, hogy első intézkedésükkel – az egyházi birtokok elkobzásával – rögtön megsértsék azok legszentebbikét, a tulajdonjogot.

„A vagyon jellemző tulajdonsága, mely megszerzésének és megtartásának egyesített elvéből adódik, hogy egyenlőtlen... A kevesek kifosztása a szétosztáskor valójában csak elképzelhetetlenul parányi részecskét juttatna a sokaknak.” (137. o.)

Burke már a forradalom második eszendejében felfedi a szerinte legalapvetőbb szabadságjog, a tulajdon biztonsága számára veszedelmes szellemiséget a francia forradalmárok egyenlősítő elveiben, a gazdaság öntörvényű szabad mozgását már a kezdet kezdetén megbéklyózó pénzügyi politikában, az assignaták kényszerárfolyamatát csak politikai terrorral biztosító gazdasági diktatúrában. A törvények uralma, a pártatlan szabályok rendje jelenti az igazi polgári szabadságot és jogbiztonságot, mondja, míg a történelem fehér lapjára felírt radikális jogi nyilatkozatok nem zárják ki a civil társadalom mindennapos működését és biztonságát jelentő jogi garanciák megkérdőjelezését:

„A polgári társadalom a jószándékosság intézménye; maga a törvény sem más, mint szabályok szerint működő jószándékosság. Az embereknek joguk van e szabályok szerint élni; joguk van az igazságosságra társaikkal szemben, akár politikai funkciót viselnek, akár közönséges foglalkozást űznek. Joguk van iparkodásuk gyümölcsére; s az esz-

közökre, melyek iparkodásukat gyümölcsözővé teszik. Joguk van zsuleik szerzeményére; ivadékaik táplálására és nevelésére; arra, hogy az életben irányítsák őket, a halálban pedig vigaszra leljenek. Az egyes embernek joga van saját érdekében megtenni mindent, amit megtehet anélkül, hogy mások jogait sértené...” (146. o.)

Persze elméletben tökéletesebbnek tűnik a természetes jogok elmélete, a polgári társadalmak előtt létező „elidegeníthetetlen” emberi jogok metafizikája. Ami azonban a napi életben oly kevésbé „operacionálizálható”: „Az emberek nem élvezhetik egyszerre a polgári és a nem polgári állapot jogait”; különben is mit kezd „a polgári, társadalmi ember” a hol volt, hol nem volt természeti állapotban élő természetes ember természeti jogaival? Mely jogok persze a lehető legtökéletesebbek in abstracto, „ám elvonatkoztatásbeli tökéletességük jelenti gyakorlatban való fogyatékoságukat”. (147. o.) A radikális emberi jogi doktrína *more mathematico* építkezik, csupán az ész elveiből kívánja levezetni a politika princípiumait. A karteziánus racionalizmus radikalizmusa idegen az angol empirizmus szellemiségét képviselő Burke számára; szerinte a politika tapasztalati tudomány, mely ekképpen csak a múlt tapasztalataiból építhetetik:

„Az állam felépítésének, illetve megújításának vagy megreformálásának tudományát, akárcsak bármely más kísérleti tudományt, nem lehet a priori tanítani.” (149. o.)

Az a priori építkező természetjogi doktrína nem ismer kompromisszumot, tapasztalati korrekciót, nem fogadja el a tények visszacsatoló tanulságait: „E teoretikusok összes állítólagos joga csupa túlzás, s amennyire igazak metafizikailag, olyannyira hamisak erkölcsi és politikai szempontból. Az emberi jogok igazából középponton helyezkednek el; képtelenség definiálni őket, de rájuk ismerni nem lehetetlen. A kormányzat alatt élő emberek jogai azok az előnyök, melyek gyakran a különféle jó dolgok kiegyensúlyozásából fakadnak; olykor a jó és a rossz, olykor pedig a rossz és a rossz közötti kompromisszumból.” (150. o.)

A minden gyakorlati korrekciót bűnös megalkuvásnak, emberi engedményt elviselhetetlen elvtelenségnek tekintő perfekcionista tanítás éppen rideg tökéletességigénye miatt teljesen védtelen amaz emberi szenvedélyekkel szemben, melyeket jogalkotásban, absztrakt jogelméletében tudomásul venni

nem volt hajlandó. A francia forradalomban a legfennköltebb, leghumanistább eszmék mindig kézen fogva jártak a legbarbárabb tömegindulatok elszabadításával; a központi terv szerint elképzelt civilizatórikus világ-megváltó elképzelések az új barbárság rémisztő felszínre törésével. Ez utóbbi paradigmája Burke szemében az október 5–6.-i versailles-i tömegtüntetés, mely erőszakkal hurcolta Párizsba az éhínségért és az ellenforradalmi készülődésért felelőssé tett királyi párt. „A lovagiaság kora a múlté. Az okoskodók, ökonómisták, száműgatók kora jött el, s örökre oda Európa dicsősége” (166. o.). Burke-nek a lovagiaság kora elmúltát sirató patetikus sorait idézték legtöbbször a német romantika poétái, ám az angol gondolkodó nem egyszerűen a középkor szépségét sirta vissza, hanem a nem tervezett civilizáció erkölcsi fölényét magasztalta a nyers érdekviszonyok – és korlátozhatatlan közhatalom – formájában jelentkező modernitás ellenében (mely modernitás védelmében különben kiváló érvei vannak, ha Rousseau és követői moralizáló luxuskritikáját bírálja!): „De most mindennek változnia kell. Az összes szép illúzió, mely a hatalmat szelédé, az engedelmességet kötetlenné tette, s harmonizált az élet különböző árnyalataival, s amely finoman beolvasztotta, bevonta a politikába azokat az érzelmeket, melyek megszépítik a magánemberek társadalmát, s enyhét adják, szertefoszlhatnak a világosság és az értelem új, hódító birodalmától. Az élet összes tisztességes díszét durván leszakítják.” (167. o.)

A mezitelen érdekviszonyokra redukált politika nemcsak kiábrándító haszonelvősége miatt taszít Burke számára (akinek különben kiváló utilitárius érvei vannak, ha az erényfanatikusok gazdasági irracionálisáról szól), hanem azért is, mert a tradicionális tekintélyek elleni támadás egyúttal a hatalom hagyományos gátjait is lerombolja. A totális hatalomkorlátozás politikája – a forradalmárok zsarnokságellenes retorikája – a régi rendet leromboló hatalomnak semmiféle korlátját nem ismeri el, s bár ekkor még három esztendő választ el bennünket a „*semmi szabadságot a szabadság ellenségeinek*”, a „*szabadság zsarnoksága*” jakobinus terrorapoteózisától, a hatalommegosztási elvetése kapcsán Burke már 1790-ben úgy látja, hogy „*szabadságuk nem szabadelvű*”, hogy a zsarnoki monarchiát (mely a jámbor XVI. Lajos alatt már

nem is volt olyan nagyon despotikus), „*a machiavellista politika... demokratikus zsarnoksága*” váltotta fel (171. o.). A közérdek nevében minden jogsértést legitimál a „*forradalmi igazságszolgáltatás*”, mely az ember sérthetetlen jogai nevében minden egyedi esetben megengedhetőnek tekinti a jogtípró forradalmi intézkedések megtételét.

„*Ha a közjó érdekében elkövetett hűszegést és gyilkosságot igazságosnak tartjuk, hamar urügy lesz a közjóból s cél a hűszegésből és a gyilkosságból, amíg nem a kapzsiság, a gyűlölködés, a bosszúszomj s a bosszúszomjnal is félelmebb rettegés csillapítják csülápihatatlan étvágyukat. Ezek a szükségszerű következményei annak, ha az emberi jogok diadalmenetének pompája közepette elveszítjük a jó és a rossz iránti természetes érzésünket.*” (173. o.)

Eddig úgy tűnt, hogy recenzió ürügyén egy Burke-breviáriumot állítottam össze az „old-whig” liberálkonzervativizmus hívei (hívói?) számára. Ám nézzük meg az érme közmondásos másik oldalát: bizony Burke barátunk a felvilágosodásellenesség mindazon közhelyét is felmondja TÖPRENGÉSEI-ben, melyet Barriel atya összeesküvés-elméletétől a „*C'est la faute à Voltaire / C'est la faute à Rousseau*” versikéjén keresztül Adorno és Horkheimer lapidáris, illetve Gadamer professzor szubtilis felvilágosodáskritikájáig olvashatunk e témakörben.

Burke a francia felvilágosodás kritikai racionalizmusának bírálatában nem az evolutív jogfilozófia, a hayeki újkonzervatív neoliberalizmus (vagy fordítva) szép szabadelvű eszméit előlegezi az artificiális jogrendszerek önkénye, a tervezett társadalmak totalitárius affinitása vonatkozásában, hanem a szó szoros értelmében vett reakció romantikus tirádait a lázadó értelem, a bűnös autonómiára törő individuum, a gondolat és a lelkiismeret szabadsága ellenében. Itt az angol nemzeti jellem nem mint a Magna Chartától folyamatosan fennálló és egyre kiteljesedő szabadságjogok hordozója jelenik meg, hanem mint a szabadgondolkodók szektájával szembeni természet adta emotív elutasítás letéteményese: „*Négy száz év múlt el felettünk, de úgy vélem, alapszabályként nem változtunk meg azóta. Hála az újítással szembeni dacos ellenállásunknak, hála nemzeti jellemünk csigaszerű lomhaságának, magunkon hordjuk atyáink bélyegét. Ahogy én látom,*

nem veszítettük el a tizennegyedik századi gondolkodás nemeslelkűségét és méltóságteljességét; s nem is finomultunk vademberré. Nem vagyunk Rousseau megtérítettjei, sem Voltaire tanítványai; Helvétius közöttünk nem aratott sikert. Nem ateisták a prédikátoraink, s nem örültek a törvényhozóink. Tudjuk, mi nem tettünk felfedezéseket, s úgy gondoljuk, hogy az erkölcs területén nincs is szükség felfedezésekre...” (177–178. o.)

A felvilágosodás a karteziánus *cogitótól* a kanti *sapere audéig* az emberi rációt tekintette minden morális maxima, minden politikai intézmény, minden társadalmi törvény végső mértékének: ha elfogadom őseim erkölcsi elveit, ez éppúgy magyarázatra szorul, mint ha elvetem ezeket; ha bírálom a fennálló politikai berendezkedést, emellett éppúgy érvelnem kell, mint ha ellentétes politikai rendszer mellett szólnék; a nemzethez, a valláshoz való kötődés e gondolati megközelítés alapján éppúgy nem „természet adta”, kritikai distinkciót vagy tudatos azonosulást meg nem engedő elkötelezettség, mint egy filozófiai iskola vagy egy szabadidős klub megválasztása. Ezt a racionális reflexión nyugvó szabad választás elvét, a reflektív gondolkodás nélkül semmit el nem fogadás morálját támadja a legélesebben Burke TÖPRENGÉSEINEK talán legismertebb részlete az „iskolázatlan érzelmek” és pre- (és ezáltal supra-) racionális előítéletek dicséretében: „Láthatja, uram, hogy ebben a felvilágosult korban elég mérész vagyok megvallani: általában csiszolatlan érzelmeket tápláló emberek vagyunk, ahelyett hogy sutba dobánánk minden régi előítéletünket, nagyon is becsben tartjuk őket, s hogy szegyenünk még nagyobb legyen, ez éppen azért tesszük, mert előítéletek; s minél hosszabb ideje élnek s minél inkább elterjedtek, annál inkább ragaszkodunk hozzájuk. Nem merjük hagyni, hogy az emberek pusztán saját egyéni szellemi állományukra hagyatkozva éljenek és tevékenykedjenek, mivel az a gyanúnk, hogy ez a szellem minden egyes emberben túlságosan csekély...” (179. o.)

Nincsenek elvben vitathatatlan elvek – így a maga értelmére támaszkodó kritikai attitűd híve; ha minden elv mindenkor vitatható, ha minden hagyomány mindig megkérdőjelezhető, akkor megszűnik a nemzedékek folyamatos sorából álló történelem, akkor vége szakad a civilizáció kumulatív fejlődésének, melynek leglényege a tradíciók szerves egy-

másra épülése, mondja Burke. „Korunk balszerencséje (nem pedig dicsősége, mint ezek az urak gondolják), hogy mindenről vitatkozni kell”, hogy az egyes ember a maga elszigetelt értelmi képességeivel veszi magának a bátorságot, hogy elvesse „az emberi szellem e buszkeségét, amely minden fogyatékosága, dagályossága és tévedése ellenére különböző korok összegyűjtött bölcsessége” (188. o.). E régisége által hitelesített „előítéletek” legnemesebbike Burke szerint az anglikán egyház államegyházi kiváltsága (melyet a katolikus klérus hasonló eljogjai ellen intézett „felvilágosult” francia támadások kapcsán idéz meg). „Ezen elvek alapján véli úgy az angol nép többsége, hogy az államegyház nemcsak nem törvénytelen dolog, de aligha törvényes állapot, ha nincs.” (192. o.) A nonkonformisták adandó állampolgári jogoknak – mely polgárjogi küzdelemnek külön eszmei támogatást adott a francia emberi jogok nyilatkozata, nem ismervén többé vallási alapon való megkülönböztetést az állampolgárok között – Burke egyik leghevesebb ellenzője volt: a vallási disszidenciát és a politikai nonkonformizmust azonosítván, a disszentereket a francia forradalom híveinek, így potenciális hazafülöklőknak tartotta. Állam és egyház szétválasztásának szabadelvű megoldása (melyet az amerikai forradalom vívmányaként még elfogadott) egy bűnös kor bűnös gondolata: „Gondolatainkban egyház és állam elválaszthatatlan egymástól, s aligha említjük valaha is az egyiket a másik nélkül. Oktatási rendszerünket is úgy alkották, hogy megerősítse és megszilárdítsa ezt a benyomást.” (193. o.) Az „ember mint vallásos állat” védelmében, a „nemcsak az értelmünk, de mindenekelőtt az érzelmeink ellen való ateizmus” vándolásában Burke nem sok újat tesz hozzá az 1750-es évek óta közhelyszámba menő felvilágosodásellenes filippikák érveire; a „filozófusok fanatizmusát” már a legélesebb elméjű „antifilozófus”, Linguet is felfedezte. Azt azonban, hogy a magukat a filozófusok szellemi örököseinek kikiáltó forradalmárok megpróbálták magából az ateizmusból egyfajta államvallást kreálni, talán először Burke bíráló tekintete fedte fel: „Az ateista atyáknak megvan a maguk bigottsága; megtanultak a szerzetesek ellenében a szerzetesek szellemében érvelni.” (206. o.)

Talán még élesebb szemre vall az a meglátás, hogy e perfekcionista „a filozófia meg-

valóságát” *mindenfajta* abszolutizmus által elfogadhatónak tartották; a felvilágosultnak nevezett despotizmus vagy a korlátozás nélküli néphatalom egyaránt elfogadható, ha teljhatalmát „a filozófia ígéretei” valóra váltására használja fel: „*Mindegy volt nekik, hogy ezeket a változtatásokat a zsarnokság mennydörgése vagy népi felkelés viszi végbe.*” (Uo.) Éppen azért, mert olyannyira tökéletes, filozofikus végcél realizálásáról van szó, az ellenvélemény, az ellenzék meglepte, a központi hatalmat korlátozó ellensúlyok követelése elfogadhatatlan a „filozófus forradalmárok” számára, akik inkább az egyedül üdvözítő hit birtokában lévő hitterjesztők, semmint kompromisszumra kész reálpolitikusok módjára viselkednek: „*Az abszolút monarchiát elérte a végét. Minden széthúzás, minden küzdelem ezután következett be, amikor a zsarnoki demokráciát választották egy a kölcsönös ellenőrzés elvét megvalósító kormányzati forma helyett. A győztes fél a brit alkotmány elvei felett aratott diadalt.*” (232. o.)

A Bastille lerombolásával kezdődő forradalom – éppen azért, mert sohasem fogadta el a bíróság függetlenségének elvét, a polgári szabadságnak eme minden elvont emberjogi deklarációnál szilárdabb biztosítékát – hamarosan egyetlen hatalmas Bastille-já változtatva Franciaországot, az ancien régime legsötétebb pillanataiban sem ismert kollektív bűnösség és visszamenőleges hatályú büntetés jogi anomáliának forradalmi törvénné tévése következtében: „*Miután leromboltak minden családfát és minden előjogot, feltalálták a bűnös leszármazások tanát. Nem valami igazságos embereket megbüntetni természetes őseik törvényszegése miatt; ám egy testületben egymás után következő fikatív ősokeket alapul venni olyan emberek megbüntetéséhez, akiknek semmi közük a bűnös cselekedetekhez, legfeljebb a bűnösök nevéhez, az az igazságtalanságnak oly kifinomult formája, mely csak a mi felvilágosult korunk filozófiájának a része.*” (237. o.)

A forradalmi igazságszolgáltatás Rousseau savoyai vikáriusának híres-hírhedt „*amit jónak érzek, az valóban jó, amit rossznak érzek, az valóban rossz*” szélsőséges szubjektivizmusát teszi meg jogalkotó elvnek, az erkölcsi intuíciót, mely *per definitionem* csak egyes szám első személyben fogalmazható meg, univerzális jogi normaként kezeli. Itt Burke tradicionalista jogfelfogásának száz százaléki igaz

van: az erkölcsi indulatok jogi kanonizálásának kísérlete iszonytatóbb zsarnokságot involvál, mint a régi rend legönkényesebb *lettre de cachet*-ja. „*A bűnök iránti túlzott gyűlöletük miatt túlságosan kevéssé szeretik az embereket*” (272. o.) – mondja, szó szerint ugyanazt, amit Danton Robespierre-nek utolsó beszélgetésük alkalmával. Az erény még félelmetesebb forrása a terrornak, mint a pusztá érdek: az utóbbi egyszer talán kielégülhet, ám az erény fanatikus vérszomja szilapithatatlan, amíg bűnt – azaz amíg élő embert – talál a föld felszínén. Nem tud mit kezdeni az országában talált, az erkölcstelen történelem formálta bűnös néppel, ezért eszméi nevében meg akarja hódítani, az erény nevében le akarja igázni – ahogy Rousseau fogalmazott „*az emberi természet mintegy újrateremtve*” – s ez a fennkölt politico-morális program az empirikus emberek tapasztalati természete számára csak vért és könnyeket ígérő politika lehet.

„*Lehetetlen észre nem venni, hogy a geometriai felbontás és az aritmetikai elrendezés szellemében ezek az állítólagos polgárok pontosan úgy bánnak Franciaországgal, mint valamely meghódított országgal. Az olyan barbár győztesek politikája, akik megvetik a leigázott népet és belegázolnak érzéseikbe, amennyire tőlük tellett, mindig is az volt, hogy lerombolják az ősi ország minden emlékét a vallás, az állam, az erkölcsök területén, hogy összezavarjanak minden területi határt, hogy általános szegénységet teremtsenek a polgárok birtokainak elkobzása révén...*” (285. o.)

És így tovább, folytathatnám a „Burke-breviárium” citátumait a bretonok, gascogne-iak, picardiaiak helyett mindenkit egysegesen – és erőszakosan – franciává tevő központosítás kapcsán: az új, erkölcsi – azaz állampolgári megbízhatósági – alapon kiválasztott tulajdonosok életforma-regulációjára igényt tartó politikáról; majd ellensúlyként avagy az osztó igazság kedvéért a hagyományos hitelvek és erkölccse emelkedett szokások, a nemzeti és a vallási előítéletek iránti lapidáris lelkesedést illusztráló idézetekkel, ám ezzel csak reprodukálnám Burke művének zseniális szerkezetlenségét – jóval kevésbé zseniális módon. Ami elmegy az előbeszéd szertelen szabad asszociációs stílusát negélyező retorikus prózában, az végképp emészthetetlen egy elméleti elemzés avagy a történelmi tipizálás műfajában. A Burke-ról szóló

könyvtárnyi irodalom nem sokat segít a rekonstrukcióban: még a legtárgyszerűbb angolszász kommentár sem nélkülözi a lelkesült azonosulás avagy a politikailag motivált távolságtartás stílusjegyeit. Üdvözlendő, hogy a fent említett irodalomból szép számmal idéző fordító és előszóíró, Kontler László milyen igényesen tudott válogatni bevezető esszéjében, és a történelmi szituálásban egészen kiválót alkotott. A *politikai-filozófiai* értékelés kissé halványabbra sikeredett, talán épp az e téren található túl sok elfogultság riasztotta a szerzőt, vagy csupán a szilárdabb *történelmi* tájékozottsága motiválta (ám az is lehet, hogy e hiányérzetet csupán e szabálytalan recenzió írójának más irányú szakmai elfogultsága sugallja). Dicséretes az Atlantisz Könyvkiadó rendkívüli érzékenységről tanúbizonyságot tevő tájékozódása politikai-filozófiai kiadványaiban (és tervezeiteiben), mindenekelőtt a magyar politikai gondolkodás történetében is kimutatható hatással bíró Burke alapművének jól időzített megjelentetése sikeres vállalkozás (remélhetőleg anyagilag is). Hisz e műben valóban megtalálhatják a magukat ilyen vagy olyan konzervatívnak mondók kedvenc idézeteiket (melyeket magam is megpróbáltam kiemelni), de még a radikálisnak bélyegzett liberálisok is meglephetik az angolszász „old-whig” modell egynémely vonzóan stabil kellékét. Melyek közül a legvonzóbb azon antijacobinus mitelem, melyet magyar konzervatívaink manapság a legkevésbé látszanak megszívlelni: „*Jobb az erényt és az emberséget ápolni, sokat bízva a szabad akaratra, akár a cél némi ellévesztése árán is, mint megkísérelni, hogy az embereket a politikai jóindulat pusztá gépezetévé és eszközévé tegyük. A világ egészében véve gyarapodni fog a szabadság által, mely nélkül nem létezhet semmiféle erény.*” (197. o.)

Én mégis egy másik – meglehetősen kevésbé fennkölt – idézetet tennék Burke-citatólogiám végére, amely azt illusztrálja, hogy az emberi természetet historizálásának e jeles teoretikusa megtalálta az emberi természet egyik legállandóbb jellemzőjét, mely éppen a rendszerváltozások idején mutatkozik meg a legpregnansabban: „*AZ ÁLLAM FORRADALMÁVAL A TEGNAPI HÍZELKEDŐ TALPNYALÓ MÁRA SZIGORÚ KRITIKUSSÁ VÁLTOZIK ÁT.*” (222. o.)

Ludassy Mária

ALIG ÉRZELMES UTAZÁS KÖZÉP-EURÓPA-TÁJT

Timothy Garton Ash: The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe (A balsors hasznai. Esszék Közép-Európa sorsáról)
Random House, New York, 1989

Az oxfordi kollégiumok kényelmesnek számítanak, még ha a fűtés gondolatát kandalló, gyapjútrikók, flaneling, kikönyökölt tweedzakkó helyettesíti is. Mi hajthatta ebből az irigyelt környezetből Timothy Garton Asht Kelet-Európába? Talán a gőzölgő fűtőtestek, melyek kikapcsolhatatlanul ontják fullasztó melegüket, míg csak egy hajnalban fogvacogva nem ébredsz, mert a rendszer meghibásodott?

E sistingő vagy jéghideg berendezéseket alapjában a képzelet teszi izgalmassá. A koszos fűtőtest talán lehallgatókészülék. Aki ránk mosolyog, talán megfigyel. Itt akkor is elnyomhatják az embereket, amikor gondoskodni látszanak róluk. Az ő nyelvükön: „mi figyelünk az emberre”. Csakhogy mit tapasztal ebből az utazó? Az X. szállodalánc itteni hotelje szinte a szokott szolgáltatásokat nyújtja. Hogy a készséges hölgyek állítólag állami megbízatást teljesítenek? Bár minden állami alkalmazott ilyen kedves volna. A szuvenir olcsó, a tömegközlekedés dicséretesen fejlett, bár az utazó pár centes taxin furikál. Igazából csak a térkép felirata figyelmeztet: hic sunt Leones.

És mégis. Mr. Garton Ash egy évtizeden át rendszeresen befizetett e szürkeségbe vezető, másodrangú szafarikra – már ahová még beengedték. (Az NDK-ról írott könyvét elég jónak találták ahhoz, hogy kitiltsák a munkások államából. A Solidarnoscról írott standard munkája lengyel barátokat szerzett számára, THE USES OF ADVERSITY című esszégyűjteménye pedig tiszteletbeli közép-európaiságra jogosítja.) 1986 októberében irt óhaja tehát teljesül, ha van/lesz Közép-Európa: „*Most azt mondhatnánk, hogy Orwell közép-európai volt. Ha ezt értjük közép-európaiságon, állampolgárságot kérek.*”

Igen, Mr. Garton Ash érdekesnek találta a régiót. Vagy addig ügyeskedett, míg az érdekessé nem vált számára. Mr. Garton Ash